
U NEKOJ VRSTI OGLEDALA

DEJAN KRŠIĆ

Razgovor vodili Snežana Ristić i Radonja Leposavić

Kad se postavi pitanje *šta sam po vokaciji*, onda mi je to jedno od težih pitanja. Bavim se grafičkim dizajnom, u funkciji sam bio urednika *Arkzina* dugo godina, pišem za novine, tu i tamo nešto radim na televiziji... Umjetnik široke prakse, opće prakse – što bi rekao Igor Mandić.

Arkzin?

U početku je to bio aglomerat, skup ljudi različitih pozicija koji su se sticajem okolnosti našli zajedno i vidjeli interes i mogućnost da se međusobno podupiru i guraju. Za neke taktičke ili strateške ciljeve nam se činilo da ih je moguće zajednički ostvariti.

Arkzin je počeo kao fanzin, a potom je to bila manje-više regularna publikacija prvo mjesečnog a onda dvotjednog ritma. Okupljao je novinare koji su ostali bez posla u raznim medijima i predstavnike civilnih grupa i inicijativa koje su bile u nastajanju: ženskih, mirovotvornih, pacifističkih, ratnootporaških, anarhopankerških, ekoloških... Svi su bili tamo. Bilo je jako interesantno – šteta što nije u nekom obliku dokumentirano – taj spoj starih ozbiljnih novinara koji još pišu svojim drndavim mašinama ili nalivperima i potpuno ludih klinaca sa dredloksima koji slušaju ultraglasnu muziku od koje se svima raspada glava.

Svremenom su se – po principu da sve ide u opozicijama – počele stvarati grupe. Profesionalni novinari su prvi odlazili. Nalazili su mjesta u drugim novim medijima, ili – kako su ipak pripadali *kulturnoj eliti* – u raznim projektima i organizacijama tipa UNHCR-a, OSCE-a, Radija Slobodna Evropa, dakle u internacionalnim medijskim i paramedijskim grupama i organizacijama. Oni koji su bili čvršće ideološki povezani sa grupama na civilnoj sceni, odlazili bi kad bi te grupe prera-stale u organizacije i osnivale svoje medije.

Sukobi koncepcija?

Sve vreme postojali su sukobi koncepcija, ali je najduže trajao sukob zagovornika novinarskog profesionalizma i pristalica – veliko je pitanje kako bi se to moglo nazvati – recimo aktivizma. Trajao je godinama i konačno je razriješen u trenutku kad je *Arkzin* zbog finansijskih dugova morao prestati izlaziti. Tada su se i preostali profesionalni novinari pokupili i rasturili po raznim *Feralima*, *Jutarnjim listovima* i kojekakvim drugim medijima.

Osnov razmimoilaženja koncentrisao se oko pitanja: da li postoji mogućnost i da li postoji potreba da se od *Arkzina* – radikalne i marginalne publikacije, silom prilika uslovljenih finansijskim uvjetima, napravi komercijalni magazin?

Mi, aktivisti, smatrali smo da je to apsolutno nemoguće i apsolutno nepotrebno. Smatrali smo da je simbolička važnost *Arkzina* upravo u radikalizmu, i da se tiraž – koji je u *najboljim vremenima* bio 10.000, od čega je prodavano 6.000 ili 7.000 a ostalo je dijeljeno – ne može povećati bez radikalnog žrtvovanja smisla. Do veće prodaje se moglo doći samo izbacivanjem onoga što je bitno, jer su društvena i kulturna atmosfera bile takve da šira javnost apsolutno nije htjela slušati ništa protiv nacionalističke i državotvorne matrice i ideologije.

Bili smo zainteresirani za pomake u vizualnom izrazu, za sve što je od izuma personalnih kompjutera vezano za desktop-pablišing i što se u grafičkom dizajnu – počev od Nevila Brodija i *Fejsa*, *ID* i sličnih časopisa – razvilo do radikalizma Dejvida Karsona. Mislili smo da je jako interesantno i zgodno, te da ima političkog i teorijskog smisla, iskazati se što je moguće više

vizualnim izrazom, a ne samo pametnim i utemeljenim tekstovima. I radikalni stav smo probali izraziti i suvremenim grafičkim jezikom. Ne samo na nivou stila – ne tek kao pakovanje radikalnog tekstualnog sadržaja – nego kao nešto što se s tekstom međusobno podupire i opravdava. Dva diskursa tako postaju jači i prepoznatljiviji.

Nažalost, ta naša intencija već pet godina izaziva burne diskusije i svađe na različitim nivoima.

Bastard?

Još uvijek držim da je pokušaj s radikalnim dizajnom bio opravdan i ne smatram da se radi o neuspjelom eksperimentu i nečemu što je izgubljeno.

Kontra-argumenti su pragmatični, ali ja sam tvrdoglav pa ih puštam da prolaze pokraj mene. Poput onih da *naš grafički dizajn čini tekstove nečitljivim, da stariji ljudi ne vide slova pa ne mogu pratiti tekst...* Najinteresantniji komentar čuo se povodom magazinskog broja *Bastarda* koji je bio relativno smireno prelomljen. Glavna kritika je bila da tu *nema tekstova! Lijepo izgleda, ali gdje su tekstovi? Dok je bilo nečitljivo – tekstovi su bili super, a sad kad je čitljivo – tekstovi ne funkcioniraju!*

Pokušavali smo da *Arkzin* održimo na nivou trenutačnih mogućnosti, ali i da ih nekako prevladavamo. Prešli smo na magazinski format u trenutku kad smo imali i snage i mogućnosti za to, a kad smo osvojili taj teren prešli smo na dvotjedni ritam. Nismo imali mogućnosti da postanemo tjednik – to bi bilo panično – i bili smo toga svjesni. Nastranu finansijski razlozi. A kad smo se našli u finansijskom burnaru, sa enormnim manjkom, zaustavili smo *Arkzin* i nastavili rad na drugim poljima.

Nikome od nas koji smo ostali vezani za *Arkzin* nije bio trajni cilj da se uhljebimo unutar nekakvog krutog medijskog projekta koji bi imao stabilnost i donosio nam plaću sljedećih pet godina. Profesionalcima je možda to bio cilj. Mi smo još uvijek bili *mladi i ludi*, pa smo lavirali i probali na razne načine društveno intervenirati. Krenuli smo najpre s knjigama, a onda sa *Bastardom*.

Bastard je – u vrijeme ideološkog redakcijskog sukoba – krenuo kao separat unutar koga sam mogao raditi ono što su profesionalci smatrali *katastrofom koja nikog ne zanima*. Prihvatili su ga samo kao separat, i *Bastard* će postati samostalno izdanje tek po njihovu odlasku iz *Arkzina*.

Međunarodni projekti?

221 Relativizujem pitanje ovdašnjeg uspjeha i tržišnog dosjega prije svega zato što je na međunarodnoj sceni *Arkzin* djelovao mnogo više baš vizuelnim aspektom. U svijetu, gdje većina ne zna čitati naš smiješni jezik, mogli su vizualno komunicirati s *Arkzinom*. Prepoznali su nešto što im je bilo interesantno i blisko, pa je ostvaren i poneki kontakt. Započeti su neki internacionalni projekti za koje mislim da su puno važniji od onog što se dešava na domaćoj sceni.

Unutar ograničenja lokalne scene i lokalne kulture ne da se sad puno iz nas samih napraviti, pa smo se – u težnji za pravim pomacima – orijentirali na *međunarodnu osu suradnje*. Na tom tragu je i naš projekt *Bulgarika*, ali mi je puno interesantnija ideja o seriji međunarodnih izložbi. Prva je bila *Što, kako i za koga* – na temu *umjetnost i ekonomija* – povodom 150 godina *Komunističkog manifesta* i našeg obnovljenog izdanja, a slijedeća bi trebala biti *Broadcasting* – na temu di-

stribucije informacija – koja bi se pozabavila najrecentnijim shvatanjima ovog područja medijskog djelovanja.

Za razliku od prve izložbe, projekt *Broadcasting* ne bi se zasnivao na vizualnom prezentiranju već na audio projektima: na instalacijama, performansima i svemu što se može realizovati na internetu putem realaudia. To je kod nas još uvijek nepoznanica, a koliko sam čuo i u Amsterdamu je streaming nedavno zadavao problema. Zagrebu je – nakon što je Radio 101 postao komercijalna, građanska, manje-više umivena stanica – potreban novi radijski projekt, pa je *Broadcasting* u vezi s inicijativom da se osnuje net-radio – *Radioactiv* – što je jedan od projekata kojem naš net-kulturni klub *Mama* daje majčinski zagrljaj.

Na *međunarodnoj osi suradnje* nađena su sredstva i za broj *Bastarda* posvijećen Kosovu, ali se taj zanimljiv model nije dao češće rabiti: nemamo ovdje stalno ratove koji mogu zainteresirati internacionalne financijere. Pokušavamo to sad sa manje atraktivnim temama i manje skupim projektima.

Godine 1996. *Arkzin* je bilo sve teže i teže objavljivati – dugovi su se nagomilavali, pare nisu redovito pristizale od financijera i donacija, a problem je uvećavala i negativna medijska reakcija – pa smo počeli sa književnom produkcijom. Prvo smo objavili *Kulturu laži* Dubravke Ugrešić i Budenove *Barikade*, pa kako je medijski odjek bio dobar – krenuli smo i s drugim izdanjima. Dva *Žižeka* na engleskom su požnjela internacionalni uspjeh – mogu se naći u Beču, Parizu i Londonu a sad su u američkoj distribuciji preko tamo glavne alternativne distributerske mreže – pa te knjige predstavljaju naš *izvozni proizvod*. Imamo u pla-

nu par sličnih novih proizvoda – publikacija namijenjenih internacionalnoj sceni – što nam je naravno interesantnije nego ulagati jako puno energije doma za nikakav rispons. Jer ako ovdje možemo prodati 200 knjiga, vani možemo 2000, a publika koja nas čita u Hrvatskoj komunicira i sa internacionalnim izdanjima. No, naravno, jedno ne mora isključivati drugo.

Između omladinske štampe i profesionalnih medija?

Teško je reći koliko *Arkzin* duguje omladinskoj štampi osamdesetih. Svakako da duguje dosta. Najveći broj ljudi u *Arkzinu* je bio prošao kroz to iskustvo, pa bi se moglo reći da je *Arkzin* nezakonito dijete omladinsko-studentske scene. Ali su najbolje prošle takozvane profesionalne novine, jer su – zahvaljujući omladinskoj štampi – dobivale već gotove, školovane kadrove u koje nisu morali ulagati ništa. Stizali su im formiraniji nego oni iz novinarskih škola koje i tako nikad nisu funkcionirale. Kroz omladinsku štampu se uvijek filtrira ono što vrijedi, a ljudi sebe tu i preispitaju: da li ih to stvarno zanima ili je u pitanju mladenački interes i hir.

U današnjoj profesionalnoj štampi je puno imena onih koji su bili u *Arkzinu*, radili u njemu, prošli kroz njega – koji su se u *Arkzinu* školovali. Vjerujem da je *Arkzin* u njima ostavio traga, i vjerujem da novine u kojima su danas ne bi bile kakve su bez njih i bez tog traga. *Arkzin* je i u tom smislu odradio jednu društvenu ulogu. Zato mislim da takvi projekti uvijek imaju smisla. Recimo Radio student, u Zagrebu, iako ima minimalnu teritorijalnu pokrivenost i slušanost, vrlo je značajan jer se ljudi tu izvježbavaju i u tehničkom smislu i u medijskoj komunikaciji.

Arkzin je bio novina koju su čitali novinari. Kao što ima bendova koje slušaju muzičari na koje utiču iako nisu popularni kod široke publike, tako je u zagrebačkoj sredini *Arkzin* možda više uticao na ljude koji će kasnije raditi magazine poput *Nomada* ili *Godina novih...* *Arkzin* je otvarao prostor, i po tome je mnogo značajniji nego po odjeku kod široke publike.

U velikom procentu hrvatskih medija – čini mi se da je tako i ovdje – potcepuje se publika. U stilu: *Nemoj to da tiskaš, to je pre-pametno*. *Arkzin* nije imao kompleks te vrste. Možda je zato nekim novinarima i urednicima bio interesantan – tu su mogli vidjeti svoj interes, gušt, seks. Od *Starta* do *Arkzina* u Hrvatskoj nije bilo publikacije koja bi objavljivala intervjue veće od šest kartica, a ne smijem se sjetiti koliki su neki intervjui u *Arkzinu* bili.

A ako je uticao i na uređivanje nekih časopisa ovdje, u Beogradu, vjerovatno su za to zaslužni udaljenost i mit. Ono što je s druge strane – pa nemaš precizne informacije – uvijek ti se čini zgodnijim i boljim. Ili ćemo neskromno tvrditi da je normalno što je jedan *genijalan proizvod* – kakav je bio *Arkzin* – izvršio uticaj i ovdje.

Ako bih sad pokušao isključiti se iz *Arkzina* u nastojanju da ustanovim što je meni tu interesantno, rekao bih da je to pokušaj da se napravi veza između sadržaja i forme. Volio bih da je to bilo od uticaja, jer je to pomak u odnosu na tradicionalistički tip publikacija. Vizuelni element *Arkzina* – upotreba tipografije, ilustracije i fotografije – nije bio tek oprema teksta koji bi bio glavni, već se tu dva ravnopravna elementa – tekst i vizuelnost – međusobno podržavaju. Biće da se radi i o duhu devedesetih godina.

Sad se o *Arkzinu* ne govori uopće, ili se govori izuzetno rijetko. Kao i prije. Jedino što kad se o njemu sad progovori, to više nije apsolutno negativno.

Devedesetih je *Arkzin* imao zlosretni imidž *antihrvatske* novine, pa je bilo i sporadičnih napada u režimskoj štampi i povremenih paušalnih ocena od strane državotvornih intelektualaca sa desničarske nacionalističke scene. Toga više nema, ali se niko ne kune u genijalnost *Arkzina*. Dobar deo mlađe zagrebačke scene je u odnosu kontinuiteta – puno njih je imalo veze s *Arkzinom* surađujući u njemu ili ga samo prateći.

Kršić i Buden?

223 Kad smo, nakon inicijalne faze *Arkzina* kao *fan-zina antiratne kampanje*, u kojoj sam surađivao ali ne jako bitno, krenuli u magazinskog obliku, bio sam jedan od *ključnih* – kakva glupa reč – jer sam se bavio produkcijom. Drugi se nisu suviše bavili tim pitanjem. Iskusni novinari ili nisu imali nikakvog iskustva s produkcijom – smatrajući *Arkzin* neophodnim isključivo u društveno političkom smislu, ili su im pitanja produkcije bila samo interesantna, pa sam cijelu stvar doživio kao svoj projekt – što je širina i otvorenost *Arkzina* omogućavala – i u velikoj mjeri se intimno vezao za magazin. Svako je tu mogao naći *svoj dio* koji bi probao gurati.

Nakon nekoliko godina – u konfliktu između zagovornika profesionalizma i ideologa-aktivista o kojem sam govorio – ispostavilo se da smo ideološku poziciju – kao *grozne osobe koje su za sve krive* – najčvršće zastupali Boris Buden i ja. Buden se pisanjem za *Arkzin* bio profilirao kao ključna autorska ličnost cijelog pro-

jekta, a ja sam *bio kriv* za sva grafička divljanja i nečitljivosti – za što su nas često optuživali. U vrijeme kad su te optužbe bile aktualne grafički dizajn *Arkzina* radilo je više nas – nisam dakle samo ja tu bio odgovoran, ali sam, kad je trebalo, preuzeo gadnu ulogu *bad guya koji uništava genijalne tekstove*.

U prethodnim svađama smo se Buden i ja bili solidno profilirali – znali smo točno što hoćemo, a naši oponenti su neprestano govorili o nekakvoj profesionalnoj novini – ali bez jasno profiliranog stava. Činilo se da svoju poziciju niti mogu niti umiju suvislo braniti, i konflikt se razriješio njihovim odlaskom. Rašeta je počeo raditi *Identitet*, pa je otišao u *Feral*, a Tanja Tagirov je otišla negdje drugdje.

Formu medijskog rada sam od uvijek smatrao rubnim područjem umjetnosti. U umjetnosti me ne zanima slikanje slike – od najranijih dana me interesira rad u mediju, kroz medij, s medijem... U daljoj ideološkoj razradi podrazumjeva se i kolektivnost rada i svojevrsna individualna anonimnost, ali ne kao proizvod *velikog autorskog kreativnog subjekta* već kolektivnog rada. *Arkzin* sam dakle jednim dijelom doživio – mada to glupo zvuči – kao umjetnički projekt.

A Buden se profilirao kao najčvršća autorska ličnost zahvaljujući jasnoj teorijskoj podlozi. Kad se čita njegova knjiga uočava se temeljni teorijski sloj na kojem izvodi dnevno-političke analize i kritike. Ne radi se o ad-hoc reakcijama – danas može ovako a sutra onako – već se ideološka pozicija potkrepljuje teorijskom i pokazuje kroz dnevno-političku kritiku. Buden je po tome bio izuzetak na cijeloj barem hrvatskoj sceni.

Niti jedan drugi medijski projekt ne bi Budenu pružio taj i takav medijski prostor kakav je imao u *Arkzinu*, ni toliku kreativnu slobodu.

Buden i ja smo se najpre našli na zajedničkom interesu za teoriju, a potom smo ustanovili da nam je zajednički i uzor: Slavoj Žižek i njegova škola.

Čujem da sad Buden okolo priča da je *Kršić ubio Arkzin* i da sam njega ja otjerao. Situacija nije baš tako jednoznačna – bilo bi vrlo jednostavno optužiti me.

Sukob sa Budenom?

Personalno-ideološki sukob između Budena i mene nastao je kada se pokazalo da je užasno teško izdavati *Arkzin* kao magazin u formatu zadnjih osam brojeva. Poslednji brojevi su izašli zahvaljujući osobnoj energiji nekolicine ljudi. Telefonom ili emailom bih naganjao ljude da nam nešto napišu, pa pošto bi Buden poslao svoj tekst – Ruta i ja smo to sklapali u nešto što bi simuliralo broj. Više se tu radilo o eksperimentu nego o živom organizmu. Tada je *Arkzin* definitivno prerastao u umjetnički projekt.

Kad je Buden naokolo počeo pričati da je *Arkzin* mrtav, to je Rutu jako pogodilo. A i mene. Mučimo se i zajejavamo svakog mjeseca da *Arkzin* nekako preživi i nastavi dalje, a Buden govori da mu stoji nad grobom. No čak bi se i to preživjelo, da je bio u pitanju samo *Arkzin*. Ali nakon *Bastarda* iz 1998, dvije pune godine smo Budenu kukali da napravi novi broj. Izdali bismo ga kud-puklo-da-puklo, ali tog proizvoda niotkud.

Nisam želeo da simuliram još i izlaženje *Bastarda* – mada nije bio problem skupiti po jedan tekst Slavoj Žižeka i Renate Salecl i sa

još nekoliko prevoda to upakovati u nešto što bi se zvalo *novi broj* – pošto se radilo o kreativnom projektu i ideji Budenovoj. Inzistirao sam da on to i odradi, ali uzalud.

Izašao je jedino još internacionalni broj, koji je – osim organizaciono – uglavnom odradila ekipa iz inozemstva. Mi smo ga prelomili i tehnički odradili, ali koncepcija i raspored tekstova nije bio naš. I taj projekt je Buden začeo – sa još trojicom intelektualaca – ali ni to on nije dovršio.

Ako Buden smatra da je *Arkzin* kulturalizirao politiku, ja smatram da je politizirao estetiku. Ali se mogu složiti s njegovom tezom o historijskom trenutku koji je *Arkzin* pretekao.

Osnovna razlika između Budena i mene jest u shvaćanju tipa i pozicije intelektualca danas. Buden je u srži kulturpesimist koji savršeno funkcioniše u situaciji kakva je bila u Hrvatskoj – kad moraš biti radikalno protiv. Idealan je u kritici svega, ali nema odgovor na pitanje *što poslije?*

Kad se situacija u Hrvatskoj slomila – ne možemo reći riješila – Buden je našao idealno tržište u Beogradu. Na stranu što je u Beogradu dobio i ono što u Zagrebu nikad nije imao: fanove i slijedbenike.

U Hrvatskoj Buden jest bio cijenjen, ali ga se samo promatralo i čitalo. Nije proizvodio intelektualnu reakciju u smislu iniciranja novih poticaja i ideja, a u Beogradu mu se – sticajem okolnosti – i to dogodilo.

Sjetimo se načas Sartra i egzistencijalističke polemike u kojoj mu komunisti Francuske prigovaraju da je odbacio sadržaj buržoaskog subjekta ali ne i formu. To bi se moglo reći i za Budena – da je odbacio sav sadr-

224

žaj građanskog intelektualca, svu malograđanštinu, sve osim forme. Zgodno se to da ilustrirati činjenicom da, iako je sve vrijeme pričao o kolektivnom radu i pisanju – što je '95. i '96. bilo užasno *in* i formuliralo se kao *Bastard*, Buden nikad nije učestvovao u pisanju takvog jednog teksta. Svi njegovi tekstovi su autorski, dok je sve što sam ja pisao ili pokušavao napraviti uključivalo i element kolektivnog. Citirao sam, krao, vršio aproprijacije, prerađivao tuđe ideje, konkretno surađivao i razmjenjivao... Tekstove bih slao Budenu, Mikuliću ili već nekom, njihove komentare bih ljepio i opet im to slao na dopisivanje... To je bio način kolektivnog pisanja. U *Žarezu* su me čudno gledali kad sam inzistirao da uz moj potpis redovno u zagradi stoji *Arkzin* ili *Bastard* – mislili su da se hoću ograditi od njih, da hoću pokazati da ne pripadam *Žarezu* već drugoj firmi. To jednim dijelom i jest točno – s obzirom na moju stalnu kritiku *Žareza* – ali se u osnovi radi o stalnom signalu da nijedan tekst nije samo moj, da nije nastao iz crijeva, stomaka ili muda nego je proizvod interakcije.

Nisam ja pametan kao *moji* tekstovi. I ovaj bi intervju bio bolji kad bi Buden i Mikulić tu dopisali ponešto. Dejan Ilić bi bio puno zadovoljniji.

Budućnost Arkzina?

Danas je u Hrvatskoj sve izuzetno skupo i neisplativo, i mi novaca više nemamo. Drage strane fondacije su zatvorile pipe i treba izmisliti nekakve druge modele financiranja. Da li se od oglasa i sponzora može nešto izdržavati? Čačkamo i to, ali još uvijek nije izvjesno. I ta scena je kod nas prilično ograničena – reklamiraju se

samo mobiteli i pivo. Banke su sad krenule, ali one nisu naročito sklone kulturnim pothvatima, pogotovo ne eksperimentalnim.

Pokušavamo vidjeti možemo li krenuti s tankom malom publikacijom koja bi izlazila redovno u što je moguće većem tiražu i koja bi se dijelila besplatno. Da pokrijemo aktivnosti *Mame*, koncertnog prostora *Močvara*, *Attacka* – rupe ispod *Močvare*, i sličnih kulturnih aktivnosti *mladenačko-alternativnog profila*. Tu bi ih se najavljivalo, pratilo, bilo bi manjih intervjuova i recenzija, pokušali bismo da kroz medijski format tu scenu učvrstimo i povežemo. Ne bi trebalo biti skupo, a moglo bi imati reakcija.

Arkzin je danas izdavačka kuća. Pokušavamo praviti projekte koji bi mogli izazvati poželjne društvene efekte unutar političke scene. Nismo dakle samo izdavačka kuća.

Naše subverzivne igre nikad nisu bile praćene smislom za medijski i marketinški probitak. Volimo ići do kraja, pa nikako ne uspijevamo ući u svijet domaćeg marketinga. Mi bismo htjeli, ali nas niko ne želi. Uvijek naručioći dobiju nešto poput onog što smo *New Momentu* poslali prije dvije-tri godine. Poslali smo im oglasčić *Serbia cutting* koji smo kasnije štampali u *Bastardu* jer ga oni nisu htjeli objaviti. Ali eto – kad-tad sve dođe na svoje.

Recikliranje je jedna od naših igara. Ono što nije dva-tri puta objavljeno u nekom obliku – nije vrijedelo raditi.

Jedan od projekata od kojeg pokušavamo preživjeti od prvog do prvog jest dizajn pop magazina *Nomad*. Oni koji su pratili *Arkzinovu* produkciju posljednjih godina mogu tu naći neke elemente koje smo reinterpreterane vratili u igru i ugurali ih u drugi kontekst.

Tvrdo glavo i dogmatski pokušavamo održati arkzinovski projekt u ovim oblicima. U mnoge kompromise se mora ući da bi stvar opstala, jer svakog mjeseca treba platiti gazdi tisuću maraka za stan, pa za telefon, poreze... Na kraju ostanete s pedeset maraka koje treba podijeliti za plaću.

Pokušavamo napraviti maksimalne proboje i iskorake.

Jest šizofrena situacija pokušavati radom za druge zaraditi pare za aktivističko-ideološke zahvate. Objavljivali smo CD izdanja, pravili izložbe... Uprkos zamjerkama da smo sad komercijalna organizacija, na žalost smo još uvijek u sivoj zoni preživljavanja. Bilo bi nam mnogo lakše da ostvarujemo profit od kojeg bismo mogli lagodno živjeti i financirati ponešto.

Moj ideološki plan i program – koji rezultira iz iskustva kasnih sedamdesetih i osamdesetih godina – jest u pokušaju da se na zagrebačkoj sceni ustanove neke trajnije institucije za mlade. Da se novi klinici ne moraju svakih pet-šest-sedam godina nositi sa istim problemima, nego da im se stvori trajna tehnička, tehnološka, prostorna i materijalna infrastruktura koja će im omogućiti da rade na svojim projektima. *Arkzin* sad institucijama i grupama kao što su *Attack*, *Mama*, *Just a girl* – lezbijskom fanzinu, i sličnim, pokušava omogućiti rad. I bez nas bi vjerovatno te grupe postojale – ali bi im bilo teže, a oni poput Mancea ili Lunara nikad ne bi izdali svoj CD.

Donatori posle demokratskih promena?

Krenulo je *po zlu* već u predizbornoj kampanji koja je bila organizirana, stimulirana i pokušavana biti kontrolirana od stranih fondacija i

paradržavnih organizacija. USAID je, na primjer, imao priličnu ulogu u nastupu civilne scene. Pritom su sve druge aktivnosti brutalno odrezane – sve je bačeno u košaru s jajima predizborne kampanje.

Pokušavao sam se malo buniti zbog toga, ali bez rezultata.

Nemam istorijsku potvrdu ali moja teza je da je opozicija u Hrvatskoj dobila izbore samo zato što je Franjo Tuđman umro. Da nije, mogla bi sve to isto raditi – imati *Gong* i ne znam što sve ne – ali mislim da do ovakve promjene ne bi došlo. I situacija bi sad bila radikalno drugačija. No, definitivno, pred izbore se počela uočavati dezinteresiranost fondacijskog tržišta za zbivanja u Hrvatskoj.

Tradicionalni problem fondacija – konstatovan mnogo ranije – sad je veoma vidan. Kondenzira se kad je manje sredstava u igri.

Postoji, naime, repertoar ključnih riječi na koje fondacije padaju. Jedne godine je to riječ *Romi* – pa svi imaju projekt o Romima, a druge *pomirenje* – pa se svi mire, ljube i organiziraju radionice o tome. Sad mislim da je ključna riječ *saradnja*, *kooperacija*, *regionalna integracija*... To je sasvim u redu – nemam ja ništa u osnovi protiv toga – ali je problem kad komuniciranje postane samo sebi cilj da bi se od fondacija izvukle pare. Veoma je važno osmisliti projekte preko kojih će se zbilja komunicirati, a komuniciranje radi komuniciranja je obično nasilje.

Prestankom rata i silaskom autoritarnih režima, civilna scena se počela urušavati. Priliv novca od stranih fondacija jenjava, ljudi su nakon deset godina zamoreni i odlaze raditi tamo gdje će biti pristojno plaćeni. Neki

smatraju da je sve završeno i da tu nemaju šta više raditi, i građanski civilni angažman prestaje i zamire.

U Hrvatskoj danas nema ni jedne nevladine organizacije koja još nešto pokušava napraviti. HHO više fingira kao organizacija koja se bavi ljudskim pravima – češće dokumentira nego što jasno interveniše, a *Gong* pokušava preživjeti nakon monitoringa izbora djelujući na direktnom uključivanju građana u praćenje rada Sabora.

Net-kulturni klub Mama?

Ja sam tu više dobri duh iz sjene nego organizator.

Mama je nastala kao spinof projekt bivšeg Multimedijuskog centra Sorosa, odnosno Instituta za otvoreno društvo. Za razliku od ljubljanskog centra *Ljudmila*, ili srodnih beogradskih organizacija Fonda za otvoreno društvo, taj naš Centar je bio prilično neaktivan. Bio je preko mjere zatvoren i služio je samo za edukaciju. Prvih osam ili šest godina postojanja nisu pokazane prave mogućnosti, sve dok Marcel, Teo i Gulić tu nisu počeli organizirati programe kakve su dotad radili izvan. Bili su se pročuli kao organizatori prvog sajber-kafea u Zagrebu *Sablanka*, pa kad im je to puklo sa gazdom – pošto se radilo o komercijalnoj akciji – prešli su u medijski dio Labinskog art-ekspresa. Kad je i tamo zaštekalo došli su u Zagreb, u Multimedijuski centar – što se svima pokazalo korisnim.

U to doba je Boris Buden bio u bordu Instituta za otvoreno društvo zadužen da smisli način kako da se Multimedijuski centar – kao spinof projekt – osamostali. Njegova je inicijativa veza sa Srpskim demokratskim foru-

mom i Prosvjetom, zahvaljujući kojoj se dobio prostor. To se dešavalo u vrijeme zadnjih trzaja vladavine HDZ-a, kad je veza Multimedijuskog centra i Prosvjete – poprilično tradicionalne kulturne organizacije – bila pokušaj doseganja do nove publike i mlade generacije novim vidovima aktivizma i medijske kulture. Jer i mladi manjinski Srbi u Hrvatskoj su zainteresirani za proizvode popularne umjetnosti i nove medijske teorije – kao i bilo koji drugi mladi građani Hrvatske. Dotad su im manjinske organizacije nudile u velikoj mjeri tradicionalan pristup, prvenstveno orijentiran ka književnosti i folklornim plesovima, pa je u ideološkom smislu bilo jako interesantno vidjeti da li se novim medijima i teorijskim dostignućima prošlog desetljeća može pomoći povratku izbjeglica i doprinijeti njihovoj poslijeratnoj integraciji i pomirenju. Možda su sad neki drugi interesi u društvu postali prioritetni – posttrećesiječanjska država bi trebala biti blagonaklonija prema idejama povratka, pomirenja, regionalne suradnje i komunikacija – možda to ne bi trebala više biti glavna uloga malih marginalnih alternativnih civilnih inicijativa, ali tada jest to bila.

Dakle net-kulturni klub *Mama* je počeo s radom na proljeće 1999, poslije dugog perioda zalaufavanja na polupostojećoj zagrebačkoj sceni.

Neki su sad zadovoljni, neki razočarani, neki oduševljeni, ali s čim imamo tim klimamo. Godinama je postojala potreba za javnim prostorom koji bi mladim ljudima omogućio osnovne uvjete da rade ono što žele a da im kiša ne pada za vrat, da imaju kompjutere, telefonsku vezu za pristup internetu – što je osnovni minimum za današnje kulturne, medijske i

ostale aktivnosti. U *Mami* imaju i druge tehničke uvjete: razglas, dvoranu za predavanja, književne večeri, radionice. Komercijalni dio je sajber-kafe koji po povoljnijoj cijeni nego drugdje u gradu omogućava surfanje po mreži.

Sad bi trebalo novim temama biti ispred ostatka društva, a koje su – to sam Bog zna.

Promjena koncepta edukacije, svakako je jedna od novih tema.

Na Zapadu – u takozvanom razvijenom svijetu – školski sistem u velikoj mjeri ne funkcionira. Kod nas ne funkcionira prvenstveno zbog siromaštva i zapostavljanja uloge kulture, ali uopšte je tradicionalni sistem obrazovanja u krizi i trebalo bi ga redefinirati. Treba obrazovanje učiniti bližim i interesantnijim.

Obrazovanje se danas – kad većina kompjuterom ostvaruje internacionalne kontakte i ima puno više informacija nego što ih tradicionalni školski sistem pruža – stiče samostalno i kod kuće. Ali to je poprilično haotično. Jedno od rješenja je sistem radionica, tečajeva, organiziranih serija predavanja, neformalnih škola... Vidim da je u Beogradu veliki interes za Školu Centra za savremenu umetnost, što u Zagrebu djeluje kao primamljiv ali nedostižan model.

Nova tema bi mogla da bude i omogućavanje samozapošljavanja. Ljudi bi trebalo da mogu svojim znanjem – prvenstveno digitalnih tehnologija, medija i kompjutera – ostvarivati zaradu i sredstva za život. Tu sadašnji zakon pravi problem.

Ima i drugih tema za budućnost: demokratija, demokratizacija, političko odlučivanje... Ili: šta je danas s društvenim angažma-

nom kad su svi cinični, nezainteresirani, apolitični, depolitizirani?

Ljevica?

Mladići u *Mami* nose majce s natpisom: *Ja sam lijevi terorista.*

Problem nepostojanja ljevice ne znam kako drugačije riješiti nego osnivanjem Komunističke partije koja bi bila ilegalna i radila u trojkama!

Ovo što se sad u Hrvatskoj predstavlja kao ljevica ili je napustilo ideološke stavove iz zâsada ljevice – što je slučaj sa najvećim dijelom SDP-a koji se uporno gura u sredinu, ili je previše slabo, medijski i javno marginalno i marginalizirano – što se može reći za Šušvarov SRP. No važno je da taj SRP postoji na političkoj sceni, ali bi trebao biti probitačniji i medijski se uspostaviti kao činilac javnog političkog prostora.

Desničarske grupe, stranke, udruge i kako se već zovu – jako dobro rade. Nažalost. Potpuno imbecilnim stavovima i zahtjevima okupiraju veliki dio javnog medijskog prostora i govora. Kad god Đapić negdje lane, to se čuje u Dnevniku i čita u svim sutrašnjim dnevnim novinama. Ljevica nema nikakvu grupu, ili organizaciju, ili strukturu koja bi njene stavove i kritičke opservacije gurala u javnost i uspostavljala kakav-takav balans, koja bi uspostavljala dijalog, vršila propagandu – u krajnjoj liniji, i ideološku indoktrinaciju.

Sad se sve dešava na relaciji desnica – centar: desnica napada, a centar se brani. To je za javnu scenu prilično nehigijenska situacija.

Za političku scenu bi bilo jako dobro da se pojavi nekakva snaga neopterećena

učešćem u politici proteklih deset ili više godina. Političari koji sad dominiraju na sceni – koliko vidim i u Srbiji – u ovom su se ili onom trenutku upleli, surađivali, koalirali, ili učestvovali u vladama nacionalnog jedinstva ili spasa sa prethodnom vlašću, ili se u radu kroz parlament nisu pokazali kao prava opozicija prethodnom sistemu. Tako da bi i higijenski bilo dobro da se pojavi potpuno nova snaga. No gdje je videti, od koga, kako – to je SF pitanje.

Sve što se dešava oko *Mame*, *Attacka* i ekopankera, upleteno je u ono što se u svijetu dešava kao otpor ekonomskoj globalizaciji. Zasad je to stvar ultra urbanih manje-više intelektualnih grupa i super sam zadovoljan da makar i to postoji. Te grupe su – iako realno imaju marginalnu društvenu i finansijsku poziciju – preko na primjer *Attacka* u vezi sa vrlo širokom ali neformiranom scenom mladih koji slušaju bučne oblike suvremene muzike.

Nova politička snaga – ljevica – morala bi biti usmjerena ka budućnosti, ali i imati odnos prema sopstvenoj tradiciji. Uz lokalni aktivizam, morala bi imati internacionalnu povezanost. To liči na priču o neophodnosti da *Arkzin* ostvari proboj i na internacionalnom i na lokalnom nivou, i o potrebi povezivanja tih nivoa.

Problem postojećih, sadašnjih parlamentarnih stranaka, jest u tom što su prilično ućahurene. Sjede ljudi u parlamentu, dižu ruke, pokupe svoje dnevnice, i odu doma. Ne postoji nikakva želja – osim u elementima desnice koji to koriste kao sredstvo pritiska – da se šira javnost uključi u političke procese, diskusije... Odlučivanje je izmješteno iz Sabora. Svi su se zaklinjali u Sabor, a pokazalo se da o svemu odlučuje vlada, a Sabor samo amenjuje.

Tradicionalnu sferu politike smo pokušavali kritizirati koliko god smo mogli, ali je politika prilično gluha.

Kroz medije se sad pokušava nametnuti teza da stručnjaci trebaju odlučivati o svemu, pa su u ovom času stručnjaci glavni ideološki izlaz i opravdanje: *Ne ide nam dobro jer nemamo dovoljno stručnjaka*. A ko su stručnjaci, po čemu su oni to, koji tip stručnosti se zagovara – to niko živ ne pita. I javnost je i dalje na suhom, kao i do sada.

O sebi u politici?

Nikad se nisam osjećao kao Srbin u Hrvatskoj, ali ni kao Hrvat. Moji ljevičarski korijeni razlog su što pitanje nacionalnog s prezirom odbacujem. Ako počneš samog sebe gledati kao predstavnika nacionalne manjine u Hrvatskoj – Srbina, bla bla bla – to je već na korak od nacionalističke priče. Probali smo potpuno preokrenuti, redefinirati i izaći iz polja u kojem je nacionalno-etničko tako užasno bitno – zadržavajući svijest da nacionalno-etničke napetosti definitivno postoje – ali je u najvećem djelu hrvatske javnosti *Arkzin* bio percipiran kao pro-srpski, jugoslavenski, jugokomunistički, jugo-nostalgičarski proizvod. Intimno nam to nije smetalo, nismo se branili u stilu *nemojte nas*, ali nismo ni gurali to kao neki svoj identitet.

Za sebe bih rekao da pripadam ljevici, da bih to volio – guram se na tu stranu. U Hrvatskoj se svi guraju da budu u centru, a mi se guramo da se iz centra izvučemo i da odemo što je moguće više ulijevo. Ta pozicija se tek profilira.

Ljevica danas pokušava sa marksističkih temelja postavljati pitanja o globalizaciji,

liberalnoj demokraciji, multinacionalnom kapitalizmu.... Nije više profilirana partijski, nije joj više model tradicionalno sindikalno organiziranja, već pokušava teorijskim promišljanjem ustanoviti odgovarajuću praksu. Paradigma novih Žižekovih tekstova je predrevolucionarni Lenjin koji se povlači u Švajcarsku i studira Kanta i Hegela pokušavajući ustanoviti teorijsku osnovu za dalji rad i politiku boljševičke partije – Lenjin koji se povlači u teoriju da bi razvio osnov za praksu. Tu poziciju lijevi intelektualci danas pokušavaju zauzeti, toj ideološkoj struji volio bih biti najbliži. Čitamo i vadimo djeliće. Jedan od naših projekata jest i objavljivanje Žižekovih tekstova o Lenjinu i političkom angažmanu danas, što je bila tema nedavno održane konferencije u Esenu.

Hrvatska?

Problem je u Hrvatskoj što ne postoji odgovor na političke probleme – ni u sferi politike, ni u sferi kulture. Kod vas se barem naprave nekakve izložbe o Romima, a u Zagrebu se o tome ni ne govori. Osim u vrlo ograničenim grupama koje se bave zaštitom ljudskih prava.

Politika u Hrvatskoj ne samo da ne nudi nikakve odgovore – ona čak ni pitanja ne postavlja. Ta pat pozicija jeste problem. Vrijeme prolazi, a opipljiviji pomaci se ne događaju. I svima se čini da je situacija sve gora. Tvornice se zatvaraju, ljudi otpuštaju, kriminalci se ne procesuiraju...

Nisam sasvim siguran i uvjeren da je *Arkzin* političke probleme izmeštao iz konteksta politike u polje kulture, ali u ovom trenutku nemam dobar dokaz protiv te optužbe.

No problem koji postoji svuda – kojem ni *Arkzin* nije mogao uteći – jeste problem

što smo mogli poslužiti Tuđmanu da pred svijetom simulira postojanje slobode štampe. Upravo je u *Arkzinu* Buden pokušavao tematizirati taj problem ukazujući da totalitarna vladavina dedestih u Hrvatskoj nije orvelovskog tipa totalne kontrole ili staljinističko nacističke represije – kakvom je zamišljamo. Represija se očitovala drugim oblicima kontrole i usmjeravanja političkih procesa. Takozvani *narod* nije bio izmanipuliran i nevin, već je u tome i on imao veliku ulogu i svoj *užitak igre*. Činjenica jest da nas je Tuđman mogao koristiti kao argument da postoji nepostojeća sloboda govora, ali to je dio rizika učestvovanja u političkoj igri. Što drugo? Zar neću raditi ništa da bi se dokazalo da je totalitarizam apsolutan? Zar bi to bila produktivnija pozicija?

Pokušavali smo raditi i biti što radikalniji, uz nadu da to ostavlja nekakvog traga. Ako ne u smislu konkretnog rezultata – da će to nekome spasiti ili olakšati život, onda barem radi očuvanja društvu neophodne simboličke pozicije. Da bi i nakon stravičnih klanja i ubistava – kad se svi zaklinju da nikad nisu glasali za Tuđmana ili Miloševića i da nikad nisu podržavali njihove akcije i ratove – postojala pozicija sa koje se mogu kritizirati oni koji su bili na drugoj strani.

Jako je interesantno promatrati kako se – od 1995, preko 1997. i 1999, sve do i nakon 3. januara 2000 – na naš vagon priključuju raznorazni *Globusi* i *Nacionali*, gotovo svi glavni ratnohuškački medijski proizvodi i glasnogovornici nacionalističke i državotvorne ideologije... Svi su sada na našoj strani, svi brane ljudska prava, svi su znali za zločine, svi su bili protiv Tuđmana, svi su bili – ispašće – za

bratstvo i jedinstvo. Malo brisanja diska i memorije, i lako se preorijentira i prekonstruira.

Pretpostavka da će nezavisni mediji doneti pravu informaciju i time stvar bitno popraviti, pokazala se iz temelja pogrešnom. To je ideološki pogled Zapada, koji ne funkcionira. Kad se pogledaju podaci, vidi se da su svi znali za recimo slučaj Zec iz 1991, a ipak se za sve ove godine ništa nije preduzelo. Čak je zaustavljen sudski proces, a glavni sudionici su dobili odlikovanja.

To važi i za Bosnu, i za Mostar, i za Kosovo... Svi su sve znali, svi sve znaju.

Čudno i smiješno je kad se sad, po novinama, nakon otkrivanja neke od zločinačkih afera, kulturna javnost zgraža, kad se intelektualci pitaju *da li je to moguće*, kad kažu da *ako je moguće – onda je to skandal!* A svi su sve znali. Hiljadu puta je pisano, insinuirano, namigivano... Davani su kojekavi signali. Sâm sam napisao dva-tri teksta u kojima sam eksplicitno doveo u vezu HDZ-ovsku desnicu i zločine, Buden ima u *Barikadama* tekst o Grubišiću koji je predstavljen skoro kao portparol i neformalni HDZ-ovac, a sad je svima to užasno čudno.

No ipak je veoma važno da se te priče jako glasno izbace u javnost. Kao i nesretni stenogrami Tuđmanovi. Našli su se odmah oni koji kažu da ih treba prvo prepustiti znanstvenicima i arhivama da se prouče i dokumentiraju, da se s njima ne smije u javnost, a jedino suvislo što se s njima moglo napraviti jest da ih se doslovce baci u lice javnosti.

Iako su o tome svi sve znali i svi sve pričali, kad se dokazi pojave *crno na bijelo* postiže se otriježnjujući efekt koji je simbolički jako važan.

Ja sam za *tradicionalne revolucionarne metode* oduzimanja građanskih prava – za *oduzimanje prava glasa i zabranu političkih aktivnosti na deset godina i oduzimanje imovine*. Šalu na stranu, ali ako se ne krene s radikalnim simboličko-realnim gestama neće tu biti puno 'leba.

Najveći problem – s kojim se vjerovatno i Srbija suočila – jest da svi, koji su u sulu-dim uvjetima prošlih deset godina nekako vladali i diktirali životima velikog broja ljudi, nastavljaju funkcionirati kao da se ništa nije dogodilo. I to sa *ugledom i javnim respektom* koji im ni po čemu ne pripada. Kad danas Miroslav Tuđman osniva nekakvu organizaciju koja treba braniti dignitet domovinskog rata Hrvatske, možeš samo reći: *Ma koji je ovo luđak, gdje ja to živim, o čemu je ovdje riječ?*

Nije u pitanju samo to što je bivša vlast te ljude štitila i promovirala, već to što se oni i sad u medijskom prostoru tretiraju kao normalni činioci društvenog političkog polja i imaju apsolutno sva prava. Neko kao Merčep se sam proglasi predsjedničkim kandidatom i tretira se ravnopravno onom ko je – upotrebimo taj glupi izraz – *ozbiljan političar*. Merčep je dolazio na nekakva predizborna suočavanja kandidata, govorio totalne besmislice – doslovce zagađivao medijski prostor – ali nije bilo reakcije kritičke javnosti. Da li kritička javnost postoji uopće? Niko se javno nije upitao: *Žar je to demokracija, zar je to njen smisao?* A smisao demokracije očitovao bi se upravo u kritičkoj reakciji – da mu je neko u predsjedničkom suočavanju rekao da neće s njim sjediti, da se neka diskusija o tome pavela... Ne, svi su smatrali da je Merčepovo pojavljivanje apsolutno normalno.

Pretpostavljam da je u Srbiji takvih primjera bilo o-ho-ho-ho.

Neko mi je rekao – to bi mogla biti razlika između Srbije i Hrvatske – da Srbi osjećaju kako su izgubili ratove. Ako je to točno, onda je tu razlika – u Hrvatskoj smatraju da su rat dobili.

Politička korektnost?

Nedavno je za kulturnog atašea u Ljubljani postavljen basist grupe Parni valjak. Nije završio fakultet – apsolvent je politologije već petnaest godina – i na taj položaj je došao nakon što je Parni valjak odradio predizbornu kampanju za SDP i HSLŠ. Ali kažu da nije postavljen po političkoj liniji, da nije u pitanju nagrada, već da *treba mladim ljudima pružiti šansu, pogotovo ako su stručni*. Koje su njegove kvalifikacije za taj posao niko živ ne zna, pa sam to i pitao savjetnika ili pomoćnika ministra kulture: *Žašto on, zašto ne ja? I ja bih htio biti atašee u Ljubljani*. Na to mi je ovaj ustvrdio da Ministarstvo kulture ne postavlja kulturne atašee, već Ministarstvo vanjskih poslova. Ali kad je nešto kasnije došlo do ideje da se Izet Hajdarhodžić postavi za atašea za kulturu u Sarajevu, najednom je Ministarstvo kulture našlo snage i moći da se umješa i spreči to.

To je još jedan od smrdljivih ali po ovu vlast vrlo štetnih poteza. Kad bih bio naivan, rekao bih da ne razumijem kako mogu biti tako glupi. U političkom smislu ih ne razumjem – kako si mogu dopustiti tako što? Ali to ima veze i sa nedostatkom minimuma političke korektnosti na kulturno-političkoj sceni Hrvatske.

Politička korektnost jest došla na zao glas u američkim liberalno-univerzitetskim krugovima, ali kod nas postoji potreba za elementarnim odrednicama korektnosti.

Totalno je suludo kad hrvatski ministar pravosuđa na pres konferenciji kaže: *Hrvatska nije Ruanda!* Radilo se o odnosu spram Haškog tribunala, a rekao je to s mišlju da je u pitanju neki argument. Za njega se čak smatra da je *jedan od pametnijih ministara*, da je *bolji izbor*, a argument mu je za Haški tribunal da *Hrvatska nije Ruanda!* Pa i da jeste, da je na južnom Pacifiku, kakve to veze ima?

To je nivo svijesti o javnom govoru.

Ili kad je Božo Sušec – koga se beogradska javnost možda još sjeća kao sportskog komentatora – na dodjeli nagrada za sportaša godine Janicu Kostelić upitao *može li ispričati neki vic o plavušama!*

HRT?

Za Treći program hrvatske televizije – zahvaljujući tome što tamo kao urednica radi jedna moja prijateljica – povremeno uradim poneki prilog za program iz kulture. Treći program ni u vrijeme najžešćeg tuđmanizma nije bio pod bog-zna-kakvom političkom kontrolom, moglo se – ako se baš ne poziva na obaranje vlasti – svašta reći, pa je i sad tako. Mene je to privuklo jer se dva minuta video priloga kompjuterskom tehnologijom mogu uraditi veoma lako, kod kuće, bez plaćanja skupih studija.

Zanima me da proturim nešto za što će gledaoci reći: *Vidi kakva glupost, ko je ovoga pustio?* No često me iznenade reakcije onih za koje nikad ne bih pretpostavio da to gledaju, ponekad mi kažu da je nešto *bilo interesantno*.

Žareza?

Iz *Žareza* su me zvali u trenutku kad sam imao nešto napisano pa sam – pošto naš časopis nije izlazio –

pristao. Jeste da *kontekst određuje značenje*, ali isplati se ući u to liberalno jezero i malo im uzmutiti vodu.

Po mom sudu *Žarez* jest srž hrvatskog liberalnog stava u kulturi. Moje žižekijanske intervencije uvijek su tamo izazivale malo bure, što se lijepo vidjelo u polupolemici sa redaktorima i kasnije sa Puhovskim.

Sukob sa Žarkom Puhovskim?

Taj sukob je prilično iracionalan – nije konkretno uvjetovan onim što sam u jednom tekstu napisao o Puhovskom.

Sukob datira iz 1994, ili 1995, kada se *Arkzin* prvi put odvažio na tako grozan korak kao što je objavljivanje teksta jednog Slavoja Žižeka. Na to je Žarko Puhovski dobio nervni slom. Nisam mogao vjerovati kad su mi ljudi pričali da postoje takvi odnosi i takve reakcije.

Žarko je jedna od osoba sa civilne scene – bio je prvi direktor Instituta za otvoreno društvo, povezan je bio sa širokim krugom oko *Arkzina* – dao nam je nekoliko intervjuja – ali je poslije *Žižeka* apsolutno zamrzao sve kontakte s nama. Otad se nijedna dobra riječ o *Arkzinu* – koja je trebala ići od njega – nije čula.

Koji su razlozi da je Žarko Puhovski toliko netrpeljiv prema liku i dijelu našeg slovenskog gurua, samo nebo zna. Možda i Puhovski. Spomenuo sam Žižeku, rekao je da je to već čuo i da ne zna zašto ga Puhovski mrzi, da on njega ni ne pozna.

Vesna Pusić?

Vesna Pusić je, od sedamdesetih godina – kad sam bio dječarac i pojavljivao se na skupovima tipa *sociološka sekcija žena i društvo* koje su tada bile temelj feminističkog i u krajnjoj liniji civilnog

pokreta i aktivnosti u Zagrebu, bila jedna od prominentnih aktivistica, feministkinja mlađe generacije teoretičarki. Nisu to bile aktivistkinje u smislu konkretnog pomaganja žena, ali su imale stalnu težnju da se teorijskim radom, analizom, kritikom i pisanjem problemi uvedu u diskusiju i javni govor.

Promatram, dakle, karijeru Vesne Pusić zadnjih ne-znam-koliko godina. Upala je u politiku, i od feminističkog ili civilno društvenog angažmana nije ostalo ni *f* ni *c*. Apsolutno je interiorizirala tradicionalne muške političke obrasce – po njima funkcionira i manje ih ili više uspješno koristi. Koristi svoju ženstvenost, šarm, svoje ha-ha-ha, svoje velike naušnice, ali ne vidim bitan politički pomak u odnosu na ostatak tradicionalno muške političke scene.

To je šteta i žalosno je. Sa javnom pozicijom koju kao pripadnik političke elite ima, mogla bi i morala napraviti korake i više i dalje.

Ko je danas intelektualac?

Pozicija intelektualca se mora definirati funkcionalno. To je čovjek koji stoji na poziciji intelektualca, a kriminalac je čovjek kog smatraju kriminalcem. Nema tu ničeg esencijalnog, nikakvog seta karakteristika koje se moraju zadovoljiti.

Kad su recimo u pitanju oni koji se smatraju desničarskim intelektualcima, moramo ih – pošto funkcioniraju s društvene pozicije intelektualaca – kao intelektualce i tretirati.

Buden je rekao da više nije hrvatski intelektualac, a ja ću reći da – ako sam to uopće – onda, avaj, izgleda da još uvijek jesam ili moram biti hrvatski intelektualac. Em što unutar tog prostora dominantno djelujem, em

što me – kad dođem u Beograd – svi pitaju: *Kako je tamo kod vas u Hrvatskoj?*

To i nije tako tragično – možda težnja ka univerzalnom mora biti utemeljena u lokalnom.

Komunikacija sa intelektualcima i intelektualnim strujanjima i mišljenjima ljudi koji žive i rade negdje drugdje puno mi je interesantnija i življa od komunikacije s domaćim liberalnim intelektualcima.

Kad se nastupa, teži i želi zauzeti pozicija koja uključuje razmišljanje o drugom – što podrazumeva solidarnost u političkoj borbi – može se izgraditi stav koji ne mora nužno uključivati obavezu da se bude saglasan sa onima koji su *tvoja krv i s tvog tla*. Oni koji to nisu uspjeli, ostali su unutar nacionalističkog okvira.

O uspešnosti radikalizma?

Ako uspešnost mjerimo društvenim statusom ili komercijalno – radikalizam sigurno nije probitačan. To nažalost vidim na vlastitom primjeru – *Arkzin!!!*

Puno smo siromašniji nego na početku, karijere su nam na nižem društvenom stupnju nego prije osam ili deset godina. Ali uvijek sam naglašavao – mnogo je važnija simbolička uloga radikalnih gesta.

Biće da nismo mi neposredno srušili Tuđmana, da nismo odlučujuće doprinijeli kraju rata, da nismo bog-zna-kako važni za povratak ne-znam-koliko tisuća izbjeglih Srba u Hrvatsku, ali smo očuvali simboličku poziciju koja je nužna da se procesom detuđmanizacije ili defašizacije društvo vrati u normalu, da se uspostave građanski standardi civilnih, političkih i u krajnjoj liniji demo-

kratskih vrijednosti koji će omogućiti *bolji život za sve*.

O radikalizmu u kritici?

Polazim od pretpostavke da je vrlo problematično kad je radikalna pozicija u jednom nedemokratskom društvu nevidljiva ili oskudno organizirana, ili centrirana na vrlo male grupe i pojedinca. Moj radikalizam u kritici antimiloševićevske Srbije je prvenstveno na tome zasnovan. Radikalna pozicija na široj javnoj sceni u Srbiji je bila ili nepostojeća ili nevidljiva. Prvenstveno mislim na odnos prema Albancima i rat u Bosni.

Začudilo me je da sam reakcijom na tekst Verana Matića nakon početka intervencije NATO-a izazvao toliko gneva i srcobolje. Nije li to dodatni argument da je u mom tekstu bilo nečega – biće da sam pogodio neuralgičnu tačku. To je bila ad hoc reakcija u email komunikaciji – a ne teorijski utemeljena kritika bazirana na analizi primjera i slučajeva kako pozitivnih tako negativnih.

I sad mislim da u osnovi ta kritika nažalost stoji, ali naravno – pitanje je šta se i kako moglo drugačije, ko je kriv, i šta se konkretno moglo uraditi.

Govorili su mi: *Veran je dobar! On je sve učinio!* U redu. I Račan je dobar, i on je sve učinio, ali mi smo ga ipak uvijek kritizirali. Tu se ogleda specifičnost radikalnog stava koji smo negovali zadnjih osam godina.

Puno mi je u cijeloj stvari bio zanimljiviji konflikt, napetost, odnos koji već sto godina postoji sa Svetlanom Slapšak. Javila se kao advokat Verana Matića i B92 i kao napadač na moj lik i djelo. A i tome je u osnovi – što je najinteresantnije – njen intelektualni i ideolo-

ški animozitet i tenzija spram Slavoj Žižeka. Jednom je u *Arkzinu* imala intervenciju povodom nekog njegovog teksta.

Kritika Tuđmana, ili u slučaju Srbije Miloševića, bila je gotovo samorazumljiva. Ona se podrazumjevala, ali nije se moglo samo to raditi osam godina. Puno je bilo interesantnije čačkati mjesta gdje opozicija ne štima, gdje njihov stav nije dobar, gdje se ne uspijeva ju otrgnuti od paradigme nacionalizma i državotvornosti.

Zanimljiv je primjer nezavisnih, alternativnih, opozicionih medija – u koje spada i *Arkzin*. U prljavoj priči postjugoslavenskih balkanskih ratova i sukoba, nezavisni mediji su najbolje što se dogodilo. Da ne krećem opet od *Arkzina*, ali *Feral*, pa radio stanice u Sarajevu ili Beogradu... da ne govorim konkretno jer ću reć nekog krivog, opet ću hvaliti B92 – ali definitivno i B92, čak i zagrebački Radio IOI, koji smo puno kritizirali, u nekim je trenucima igrao jako pozitivnu ulogu. Problem je trenutak kad dolazi do zaokreta – kad ta uloga prestaje biti društveno produktivna ili kad se upadne u matricu koja se principijelno od nacionalističke državotvorne nimalo ne razlikuje.

Omiljeni primjer mi je slučaj Radija IOI koji je prošao kroz *ultrarevolucionarnu* fazu – u državotvornom smislu – kad je to bio radio koji se javljao sa prvih linija fronta, da bi u jednom trenutku postao jako antituđmanovski orijentiran. Ali su način antituđmanovske retorike i pozicija s koje se kritiziralo bili samo izvrnuta tuđmanovska matrica.

Iz onog što i koliko ovdje možemo vidjeti – da uspostavim nekoliko ograda i da stavimo stvar u zgradu – nisam siguran koliko ci-

jela takozvana srpska politička alternativa jest uspjela izaći izvan matrice i okvira koji je postavio Slobdan Milošević. OK, možete birati ovog i ovog, ali, u principu – ne ostaje li sve unutar miloševićevskog modela? Pragmatični glasovi će reć da je ipak Đinđić bolji, ili da je Raćan bolji... Da, oni su bolji – vrlo je važno da se taj proces dešava – ali je važnije da se tu kritika ne zaustavi. Da ne kažemo *maknuli smo Miloševića, maknuli smo Tuđmana, sad je sve super*.

Bilo je jasno da se samim micanjem glavnih figura neće bogznašto promijeniti, i bilo je važno požuriti s kritikom. Ako misliš da nije trenutak, da treba čekati da se ostvare ovi ili oni uvjeti, da se smjeni vlast – onda kritika nikad neće doći.

Kritika nikad nije prerana, nikad ne možeš previše požuriti s njom, jer dok je smisliš – stvar je vjerovatno već otišla krivim putem.

Žagreb – Beograd?

Ono što mi zadaje problem zadnjih nekoliko godina – otkako se ratna situacija malo stišala – i sa Sarajevom – koji je moj *rodni grad* – i sa Beogradom – u koji sam pre ovih ratova relativno često dolazio – jest ideja da bih odlaskom tamo išao u nekakav intelektualno umjetnički turizam. Ne sviđa mi se ta ideja i uporno sam je pokušavao izbjeći. Otići zbog nečeg konkretno jest dovoljan razlog, ali da idem da širim bratstvo jedinstvo ili poslijeratnu suradnju – to nije moja uloga. Poslijeratnu suradnju bolje zastupam sjedeći u Zagrebu, nego odlascima i grljenjem.

Nemam nikakve potrebe da se u Beogradu vidim i rukujem sa Veranom Mati-

ćem, da se sad mirim s njim ili nešto tako, interesira me da vidim ljude s kojima komuniciram emailom ili nekako drugačije.

Možda je u pitanju pozicija idealističkog pogleda prema drugom, ali čini mi se da su na beogradskoj sceni stvari suvislije i bolje postavljene i organizirane nego u Zagrebu. Čini se da u Beogradu postoje institucije koje održavaju bar minimum intelektualnog života i napetosti, što omogućava mladoj generaciji – to kao *starac* mogu reći – dalji rad i razvoj. Prvenstveno mislim na Školu Centra za savremenu umetnost.

U Zagrebu, nedavno – kad je gostovao *Remont* – kolege iz Beograda su se iznenadile kad im je Teo rekao: *Vi ste došli sa fantazmom da ovdje scena postoji, ali nje nema!* I mi imamo svoj fantazam o savršenom funkcioniranju beogradske umjetničko-ne znam-kakve scene, fantazam da se u Beogradu svašta proizvodi, da nevladine škole rade, izložbe se prave, publikacije izdaju, da Borutove knjigice i katalozi izgledaju deset puta bolje od svega što je ikad u Zagrebu na tom polju napravljeno.

Što prije se rešimo tih fantazama i krenemo na konkretne oblike suradnje, to bolje.

Uvijek su beogradski bendovi bili draži i cijenjeniji u Zagrebu, a u Beogradu su padali na *Haustore* i *Film*.

Postoje i ovamo i tamo nekakvi izolirani otoci, ali problem pravi naša fantazija – ostatak vjerovatno omladinske prošlosti koju čine *Start*, *Polet*, Studentski centar, novovalna scena... – da postoji povezanost, sinergija i komunikacija između tih ostrvaca koja se kao međusobno podupiru i guraju osjećajući da pripadaju istom pokretu, sceni ili nečem takvom. Ali

između *Čipa* i *Orisa* – na primjer – postoji samo mržnja i konkurencija. Ne mogu se vjerovatno smisliti i najrađe bi jedni drugima zarili nož u leđa. Pola hrvatskih intelektualaca mrzi *Zarez*, drugi ne vole *Vijenac* – koji nitko ne može voljeti. Ali postoji teorija kod dijela liberalne inteligencije da je čak i *Vijenac* bolji od *Zareza*.

Kad se krene u priče o profesionalizmu – možda se i mogu izvući zaključci o postojanju scene. Pokušaji *Arkzina* sa *Mamom* – ranije sa *Attackom* – jesu pokušaji da se nekakva veza ostvari i da se scena uspostavi. Mislim da treba s novom generacijom tu nešto probati, ali sa starim književnicima, intelektualcima i etabliranim novinarima sve se radilo i pokušavalo. Nema smisla više – pustimo ih.

Poslednji put sam bio u Beogradu devedesete. Osim jedne konkretne prilike, u poslednjih deset godina nisam nalazio poseban razlog za dolazak.

A i imali smo puno posla – morali smo tolike novine objaviti. Svaki drugi tjedan... Uopće ne znam kako je bilo moguće da se taj ritam održao, da se svakog drugog četvrtka *Arkzin* pojavljivao na kioscima.

Prije deset godina je sve počinjalo, a ovih dana se lijepo, simbolički, svi se nadamo, završava. Historijska situacija je otvorena.

Isto je kao što je bilo, samo je na vizualnom nivou situacija malo radikalnija. Ono što je i onda bio velegradski glamur Beograda, danas je još glamuroznije – strani dućani su još sjajniji, izlozi još blještaviji, a ono što je bilo u rasapu i prljavštini – još je rasutije i prljavije. Jeste malo šokantan vizualni okoliš, taj spoj urbanog socijalnog tkiva i potleušica – kartonskih kuća Roma na prilazu gradu. Oko novih

naselja su hrpetine smeća i ne primećuje se da iko smatra da bi to trebalo eventualno ukloniti.

Situacija u Zagrebu je na istom tragu, ali je nekoliko stupnjeva bolja.

Svi u podsvijesti znamo da su u međuvremenu odrasle generacije koje nikad nisu bile na Jadranu, koje se nisu ljubile sa Hrvatima ili Srpkinjama... Ali jest malo čudno kad dođe do konkretnog susreta.

Na personalnom nivou je interesantno da sa nekim ljudima – s kojima se nisi vidio deset godina – nastavljaš tamo gdje ste stali. Kao da se ništa nije dogodilo, kao da nije bilo nikakve pauze. Obrišeš malo hard disk, i kreneš dalje.

I ovdje se, kao u Hrvatskoj, vlast nateže sa *bivšima*. U Hrvatskoj se doduše, glavni – Tuđman – izvukao tako što je umro, ali manje frajere svaki čas stavljaju u Sabor pa ih potom njihova partija povlači. Na to sadašnja vlast ne kaže ništa, i čini se da nema ništa protiv da neki od glavnih eksponenata bivše politike djeluju na mjestu podpredsjednika Sabora. Njima je to normalno. Slični su i problemi sa sudskim procesima.

Možeš jedino kukati i ukazivati da je vlast nevoljka da napravi radikalne rezove, ali ako se setimo *Arkinove* kritike nekadašnje opozicije a sadašnje vlasti: da nije nikad bila prava opozicija HDZ-u, onda je sadašnje stanje sasvim logično. To je kontinuitet.

Stvari su se dalje zakrčkale u Makedoniji i na Kosovu – za što se ne može više neposredno optužiti Milošević, mada on jeste daleki uzrok i pokretač procesa i još uvijek je na izvjestan način odgovoran za njih iako više nije konkretna politička figura – ali bi, da se s nekim

procesima krenulo ranije, cijela konstelacija bila drugačija.

Na pomenutom nastupu *Remonta* u Zagrebu bila se pojavila napetost. Jer zahtjev je donatora s obje strane da se povezujemo, da zajedno radimo. A nama je to besmisleno ako nema konkretnih projekata. Povezivati se radi povezivanja ničim ne rezultira. Obavi se donatorska obaveza, maznu se pare, i to je sve.

Na konkretnijim projektima povezivanje ima smisla.

Na predstavljanju izložbe *Što kako i za koga* u Beogradu, kad su Nataša, Sabina i Buden bili u Školi Centra za savremenu umetnost, počelo se diskutirati o mreži međusobne komunikacije. To je osnova za konkretne zajedničke projekte. Najpre će se probati da se oni koji su svima interesantni – kad dođu u Zagreb ili u Ljubljani ili u Beograd – prošetaju po svim centrima. Da im se – kad su već tu – omogući balkanski turizam, da ih se prezentira barem u još jednom centru.

Interes nije u prošlosti, ni u pokušajima njenog oživljavanja.

Izvinjenje?

Mislim da je Buden rekao da je *svako izvinjenje dobro – ajmo se poizvinjavati, da obavimo i to, da nas prestanu više zajebavati s tim.*

Ti simbolički činovi imaju definitivno nekakvu ulogu i smisla, ali se uvijek postavljaju problematična pitanja *ko je taj ko se treba izviniti i zašto baš on.*

Jedni bi postavili pitanje: *Zašto ja, zašto baš ja, nisam ja ništa učinio?* Drugi bi zamerili što se neko izvinjava kad nema pravo da govori o njihovo ime...

Nažalost, mislim da se tek naknadno može saznati da li je neki simbolički čin bio pravi. Tek kad neko to odradi.

Da li Mesić treba da se izvini? Što se mene tiče da, treba. Nek ide, nek se izvinjava.

Da li očekujem od Koštunice u Zagrebu da se prvo izvini? Ne – iskreno rečeno.

Hrvatski intelektualci često kažu: *Nismo mi huškali na rat, nismo zakrvavili ruke...*

I to ima različite gradacije.

Pripadnici tradicionalno-građanskog sloja kažu: *Mi smo bili napadnuti, pa nek se oni prvi izvine.*

Pozicija nevinosti je prilično sumnjiva. Ako nisu svi krivi, jesu svi odgovorni. Svi moraju preuzeti na sebe odgovornost. Tu jeste uloga intelektualaca i javnih radnika. Jest da se kliše ponavlja, ali ponovimo ga.

Pravo izvinjenje bi bilo u kažnjavanju i sudskom procesuiranju kojekavih zločinaca različitih vrsta. Hag može odraditi jedan dio, ali bi bilo jako značajno da se dio odradi na lokalnim sudovima, hrvatskim, srpskim, bosanskim, albanskim... To bi bili čini koji su i simbolički i realni, predstavljali bi pravo izvinjenje. Nakon toga bi stvar bila apsolvirana.

Govori se kako su poslednji ratovi nastavak rata od 1941-1945. U *Arkzinu* smo uvijek bili protiv te teze, ali jedan od problema tog rata mogao bi se zbilja sad ponoviti – izostanak simboličkog obračuna.

Sa fašističko-kvislinškim neprijateljima i ostalim poraženim snagama u II svetskom ratu obračun jeste bio realan – neki su streljani, neke su čak i sudili – ali na širokom planu nije bilo simboličkog poravnjanja. Ideologija bratstva jedinstva je vrlo brzo sve prebrisala, i ta trauma nije do kraja prorađena. Mislilo se da je dovoljno prekriti je ideološkim modelom.

Ne bi trebalo propustiti šansu da se ovaj put zločini zaista istraže i dokumentiraju. Svi o njima sve znaju, ali dok se ne upišu u simbolički red kazne – to znanje kao da ne postoji.

Sve postjugoslavenske države trebaju proći kroz neku vrst denacifikacije. O Sloveniji je teže govoriti, Hrvatska i Bosna i Hercegovina trebale bi proći kroz različite procese, a Srbija i Hrvatska su u nekoj vrsti ogleдалa. Ti procesi moraju biti javni, i u političkom i u medijskom smislu.

Spomenuo sam da *Globus* i *Nacional* sada izigravaju *branike demokracije*. Na izvjestan način nedostaje ono što je bio *Arkzin* – medijski poligon koji bi njihovo *ispiranje grijehova* podvrgnuo javnoj analizi i kritici. Ustaljuje se shvatanje da je sasvim normalno što smo do juče zagovarali rat a danas smo prve demokrate.

Nema drugog načina nego da se to kroz javni proces proradi. To što svi osjećamo teret rata i sopstvene odgovornosti, to jest interesantno – ali nije dovoljno. Neophodna je javna riječ.